

EMİR ABDURRAHMAN HAN'IN AFGANİSTAN'DA MERKEZİ OTORİTEYİ TESİS ETME ÇABALARI

*Amir Abdurrahman Khan's Struggles for Establishing the Central
Authority in Afghanistan*

Orhan YAZICI*

ÖZET

XVIII. yüzyılın ortalarında Kandahar'da bağımsız bir devlet kuran Ahmed Şah Abdalî (Dürranî), yirmibeş yıl süren iktidarı neticesinde haleflerine güneyde İndus, kuzeyde Ceyhun, batıda Horasan ve doğuda Pamir yaylasına kadar uzanan muazzam büyüklükte bir ülke ve muktedir bir devlet bırakmıştı. Ancak XIX. yüzyılın hemen başlarında, devrin iki emperyalist gücü olan Rusya ve İngiltere'nin Türkistan ve Hindistan üzerindeki hakimiyet kavgaları, Afganistan'ı "tampon devlet" konumuna getirdi. 1838 ve 1878 yıllarında İngilizler tarafından iki kez işgal edilen Afganistan'da merkezî otorite tümüyle ortadan kalkarken, her vilâyette yerel aşiret reisleri ile "serdar" adı verilen hanedan üyeleri kendi hakimiyetlerini tesis etme yarışına girdiler. Birinci İngiliz işgalinden sonra ülkede merkezî otoriteyi yeniden kuran ve Afganistan'ı tekrar birleştirmeyi başaran Emir Dost Muhammed Han oldu. İkinci İngiliz işgalinden sonra ise bu işi onun torunu Emir Abdurrahman Han üstlendi. Bu çalışmamızda Emir Abdurrahman Han'ın merkezi otoriteye direnen aşiretler ve kendisine muhalif din adamlarına karşı oldukça sert tedbirler alarak ülkesinde merkezî otoriteyi tesis etme yolundaki çabalarını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler:

Afganistan, Emir Abdurrahman Han, Merkezî Otorite, Aşiret Ayaklanmaları, Dinî Müesseseler.

ABSTRACT

Ahmed Şah Abdalî (Dürranî), who had established an independent state in Kandahar in midst of eighteenth century, handed down to his successors such a tremendous country that extended to Indus in South, to Ceyhun in North, to Horasan in West and to Pamir plateau in East and left them a powerful state. However, in the beginnings of 19th century Russia's and England's, which were the first imperialist powers of the period, sovereignty struggles over Turkestan and India put Afghanistan in a "buffer state" position. While the central authority in Afghanistan, which had been occupied two times by English in 1838 and in 1878, disappeared wholly, local heads of tribes and dynasty members who were called "serdar" competed with each other in establishing their own sovereignty in every province. After the first English occupation, the person who established the central authority

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/MALATYA

in the country and who managed to unite Afghanistan again was Amir Dost Muhammed Khan. After the second English occupation, his grandson Amir Abdurrahman Khan took over the business. This study aims to present Amir Abdurrahman Khan's endeavors towards establishing the central authority in his country by means of taking precautions against the tribes who resisted central authority and against the religious functionaries who were opponent to him.

Keywords: Afghanistan, Amir Abdurrahman Khan, The Central Authority, Tribe Rebellions, Religious Institutions.

Giriş

Afgan devletinin ilk payitahtı olan Kandahar, Ahmed Şah zamanında (1747-1772) pek çok aşiret reisinin gelip yerleştiği veya temsilci bulundurduğu bir merkez haline gelmişti.¹ Buraya yerleşen rüesa ve hanlar, kendi bölgelerindeki aşiret güçlerini muhafaza ediyor ve kendilerini “hakimiyet ortağı (şerik-i devlet)” görüyorlardı. Başlarındaki hükümdarı ise “eşitler arasında birinci” sayıyor ve tesis edilmek istenen adem-i merkeziyetçiliğe bütün güçleriyle muhalefet ediyorlardı.

Ahmed Şah'ın 1772 yılında ölümünü müteakip, Herat valiliği görevini yürüten Şehzade Timur, kardeşi Süleyman'ı bertaraf ederek Kandahar'da tahta çıktı.² Kandahar'da tâc giyen Timur, daha iktidarının ilk yılında devlet işlerinin yürütülmesinde pek çok müdahale ile karşılaştı. Bu müdahalelerden kurtulabilmek ümidiyle, 1774 yılında aşiretlerin nüfuzunun oldukça az hissedildiği ve stratejik ehemmiyeti haiz bulunan Kâbil'i devletin yeni payitahtı ilan etti.³ Timur Şah'ın başkenti Kandahar'dan Kâbil'e taşınması ile başlayan süreç, iktidar üzerinde hak iddiasında bulunan bütün rakiplerini birer birer merkezden uzaklaştırmasıyla devam ettirildi. Böylece iktidar ortağı olarak merkezde yer alan bütün aşiret reisleri ile taht üzerinde hak iddia edenleri saf dışı bırakan Timur Şah, toplumun diğer kesimlerine devlet idaresinde eşit şekilde söz hakkı tanıyarak yeni payitahtta bir devlet bürokrasisinin oluşmasını sağladı.⁴ Ayrıca sarayın emniyetini sağlamak

¹ Ferrier'e göre, Ahmed Şah'ın yönetimi mutlak monarşiden ziyade federatif bir cumhuriyete benziyordu. Aşiret reisleri ve hanlar, hem başkentte temsilci bulundurmakta, hem de kendi bölgelerinde yarı bağımsız bir şekilde hüküm sürmekteydiler. Bkz. J.P. Ferrier, *History of the Afghans*, London 1858, s. 95.

² Mir Muhammed Sadık Ferheng, *Afganistan der peñç karn-ı ahir I*, Meşhed 1371, 160 vd.

³ Afgan devletinin yazlık merkezlerinden biri olan Kâbil, Hindistan geçitlerine olan yakınlığı sebebiyle oldukça önemli bir şehirdi. Bkz. Feyz Muhammed Han, *Siracü't-tevarih I*, (nşr. M.İ. Şeriatî), Tahran 1373, s.50.

⁴ Timur Şah, hükümet işlerinde Aşiret reislerinden ziyade toplumun diğer kesimlerinden işbilir kişileri görevlendirmişti. Mesela vezirliğe Şeyh Abdullatif Camî Herevî'yi, hazine

üzere Afgan aşiret kuvvetleri yerine, Tükmenlerin Bayat boyundan Muhammed Han Bayat'ın komutası altındaki Kızılbaş Türkleri tayin etti.⁵

Aşiret reisleri ve hanları bir şekilde devlet yönetiminden uzaklaştırmayı başaran Timur Şah, güçlü ve merkezî bir devlet kurmayı başarmıştı. Ancak henüz hayatta iken geleneğe uyararak, oğullarını ülkenin değişik vilayetlerine vali olarak tayin etmesi, merkezî otorite üzerinde yeni bir tehdidin oluşmasına zemin hazırladı.⁶ Vilayetlerde valilik yapan şehzadeler, askerî kuvvet bulundurma ve vergi toplama yetkisine sahiptiler.⁷ Dolayısıyla kendilerini sadece babalarına tâbi bağımsız hükümdarlar olarak görüyorlardı. Aşiret reisleri ve hanların iktidar ortaklığından uzaklaştırılmaları merkezî idarenin güçlendirilmesi için olumlu bir hareket olmuş ise de “serdar” adı verilen şehzade ve hanedan üyelerinin vilayetlere vali olarak tayin edilmeleri, merkezî idareyi zayıflatmıştı.

Timur Şah'ın 1793'te ölümü üzerine oğulları arasında başlayan iktidar kavgası, Afganistan'ı bir kez daha iç çekişmelerin odağı haline getirdi. 1793-1834 yılları arasında Zaman Şah'tan Mahmud'a, Mahmud'tan Şah Şüca'ya, Şah Şüca'dan tekrar Mahmud'a iktidar tam dört kez Timur Şah'ın oğulları arasında el değiştirdi.⁸ Bu süre zarfında iktidar her el değiştirdiğinde merkezde tarafgir konumunda bulunan aşiret liderleri ile merkeze uzak vilayetlerdeki yerel idareciler güçlerini artırarak, yeniden iktidar ortaklığına yükseldiler.

Timur Şah'ın oğulları arasındaki bitmeyen mücadeleden hanlar ve serdarlar yanında Afgan ahalisi nezdinde oldukça itibar sahibi olan ulema ve tarikat şeyhleri de nüfûz sahibi olarak ön plana çıktı. Bir taraftan şehzadeler arasındaki savaşlar, diğer taraftan Sadozay ve Barakzay serdarları arasındaki güç devşirme çabaları, dinî liderleri, çatışma ortamında desteğine en çok

işlerine İltifat Han Hindî'yi, divan-ı istifaya Molla Abdulgaffar'ı, müşavirliğe Kadı Feyzullah Han Devletşahi'yi tayin etmiş, böylece kendisine bağlı bürokratik bir zümre oluşturmuştu. Bkz. Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Tahran 1374, s.374.

⁵ Nadir Şah Afşar'ın 1738'de Kandahar'ı ele geçirmesiyle birlikte İran'dan Afganistan'a getirilen Kızılbaş Türkler, zamanla saray ve çevresinin güvenliğini sağlamakla vazifelendirilmiş ve hükümdarların en çok itimat ettiği kuvvetler haline yükselmişlerdi. Timur Şah zamanında oniki bin askerden oluşan Gulaman-ı Şahi'nin tamamını Kızılbaş Türkler teşkil etmekteydi. Bkz. G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.374.

⁶ Timur Şah'ın 33 oğlu vardı. Bkz. G. M. Gubar, *a.g.e.*, s.372.

⁷ M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Boston 2006, s.11 vd.

⁸ S. Nawid, “The State, the Clergy and British Imperial Policy in Afghanistan During the 19th and Early 20th Centuries”, *International Journal of Middle East Studies XXIX/4*, (November 1997), s.582.

ihtiyaç duyulan sınıflardan biri haline yükseltti. Öyle ki Şehzade Zaman, rüesa ve hanların desteğini alarak iktidarı ele geçirdiğinde ülkenin en itibarlı din adamının elinden “tâc giyme töreni”nin tatbik edilmesini istemiş ve oldukça nüfuzlu bir alim olan Şah Safiyu'l-lâh Müceddidî'nin ikâmetgâhına bizzat giderek töreni burada icra ettirmişti.⁹ Böylece Zaman Şah, kardeşlerini bertaraf etmek için devlet ricalinin desteğini almakla yetinmemiş, Afgan ahalsinin nezdinde büyük itibar gören din adamlarının da desteğine ihtiyaç duyulduğunu göstermişti.

1834 yılında Sadozay hanedanına son vererek iktidarı ele geçiren Kâbil valisi Dost Muhammed Han Barakzay, Kâbil'in meşhur vaizi Mir Ahmed'in oğlu Mir Hacı'nın tam desteğini aldığından dolayı Kâbil ahalsi Sadozay hanedanının tasfiye edilmesine çok fazla muhalefet etmedi.¹⁰ Ancak bu iktidar değişikliğinden Afganistan'ın Rusya'ya yakınlaştığı sonucunu çıkararak Hindistan'daki İngiliz hükümeti, 1838'de Afganistan'ı işgal etti.¹¹ Bu işgal neticesinde Dost Muhammed Han ülkesini terkederken, Hindistan'da sürgün bulunan Şah Şüca bir kez daha Afganistan tahtına çıkarıldı. Afganistan'ın İngilizler tarafından işgaline ilk tepki din adamlarından geldi. Ulema, hutbenin ancak tam bağımsız bir hükümdar adına okunabileceğini ileri sürerek, Şah Şüca'nın adına hutbe okunmasını reddetmişti.¹²

İngiliz işgaline karşı camilerde yükselen cihad çağrıları, bütün ülkede yankı buldu ve sürgündeki Dost Muhammed Han'ın oğlu Serdar Ekber Han'ın liderliğini üstlendiği direniş, 1842 yılında Afganistan'daki İngiliz ordusunun tamamen imha edilmesiyle neticelendi.¹³ Bu olaydan sonra Dost Muhammed Han ülkesine dönerek ikinci kez Afganistan tahtına oturdu. Kâbil Vaizi Mir Masum tarafından kendisine “Şah” unvanı yerine, “Emirü'l-müminin” unvanı verildi.¹⁴

Dost Muhammed Han ikinci saltanatı döneminde hem Rusya, hem de İngiltere ile yürüttüğü ilişkileri sayesinde oldukça sakin bir yönetim sağladı. 1863 yılına kadar ülkesini büyük bir maharetle idare eden Emir, öldüğünde

⁹ S. Nawid, *a.g.m.*, s.583.

¹⁰ Dost Muhammed Han, İdgâh camiinde Mir Hacı'nın elinden tâc giymişti. Bkz. Mohan Lal, *The Life of the Amir Dost Muhammed Khan of Kabul I*, Karachi 1978, s.168 vd.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. J.A. Norris, *The First Afghan War 1838-1842*, Cambridge 1967.

¹² S. Nawid, *a.g.m.*, s.588.

¹³ I. İngiliz-Afgan Savaşı ve sonuçları ile ilgili geniş bilgi için bkz. O. Yazıcı, “Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2002, s. 51-82.

¹⁴ Dost Muhammed Han ve halefleri bu tarihten itibaren “Şah” ünvanı yerine, “Emir” ünvanını kullanmışlardır. Bkz. S. Nawid, *a.g.m.*, s.588.

geride merkezîleşmiş bir devlet bıraktı. Ancak onun da Timur Şah gibi çok sayıda oğlunun bulunması¹⁵ ve bu şehzadelerin vilayetlerde vali olarak görev yapması, Afgan tahtı üzerinde yeni bir iç savaşı başlattı. Afganistan'da bir kez daha merkezî otorite ortadan kalktı ve parçalanmış bir ülke görüntüsü ortaya çıktı.

Dört yıl süren bir iç mücadeleden sonra Afgan tahtını ele geçiren Emir Şir Ali Han, öncelikle Afgan devletinin ihtiyaç duyduğu alanlarda modern eğitim kurumlarının açılmasını sağladı. Hemen arkasından Hindistan'a gerçekleştirdiği ziyaret esnasında görüp etkilendiği İngiliz ordu sistemini örnek alarak bir merkez ordusu teşkil etti ve subay yetiştirmek için harp okulları açtı.¹⁶ Böylece aşiret kuvvetlerine ve serdarlara olan bağımlılığa bir son vermek isteyen Emir Şir Ali Han, devletin merkezîleşmesi yolunda önemli bir adım attı. Ayrıca devlet bürokrasisinde yaptığı yenilikler ile yeni bir dönemi başlattı. Seçimle işbaşına gelen on iki kişilik istişarî bir meclis oluşturdu. Hindistan'daki İngiliz eyalet sisteminde yer alan bakanlıkları teşkil ettirerek güçlü bir kabine kurdu. Hanedan üyelerinin kabinede yer almasını ise yasakladı. Emir Şir Ali Han, on bir yıllık iktidarı döneminde bütün enerjisini devletin merkezîleştirilmesine harcamıştı.

1878 yılında Rusya'nın Kâbil hükümeti ile yakınlaşma çabaları üzerine İngilizler 21 Kasım 1878'de bir kez daha Afganistan'a savaş ilan etti.¹⁷ İngilizlere karşı Rusya'dan yardım bulmak ümidiyle Afgan Türkistanı'na giden Emir Şir Ali Han, Ruslardan gerekli desteği bulamadı. Bu ümitsizlik içinde hastalanan Emir Şir Ali Han, 21 Şubat 1879'da Mezâr-ı Şerif'te vefat etti.¹⁸ Emir'in ölümü üzerine oğlu Muhammed Yakub Han Kâbil'de tahta

¹⁵ Dost Muhammed Han'ın 16 eşinden 27 oğlu ve 25 kızı vardı. Bkz. *Siracü't-tevarih* II, s.79 vd.

¹⁶ Şir Ali Han 1869 yılında Hindistan'ı ziyaret ederek, burada İngilizlerden düzenli bir ordu kurmak için yardım istemişti. Hindistan genelvalisi Lord Mayo, Emir Şir Ali Han'a Hindistan ordusundan emekli olmuş bazı subaylar ile Hindistanlı Müslüman zanaatkârlardan bir kısmını Afgan ordusunun kurulmasına yardımcı olarak gönderdi. Ayrıca çok sayıda modern silah da Afgan ordusuna hibe edildi. Alınan bu yardımlar ile 42 süvari, 73 piyade alayı ile 48 bataryayı içeren (toplam 56.173 asker) güçlü bir ordu tesis edildi. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.16 vd.

¹⁷ Rusya'nın Türkistan Genelvalisi Costantine P. Von Kauffmann'ın, General Stolietoff başkanlığındaki bir elçilik heyetini Kâbil'e göndermesi üzerine Hindistan genelvalisi Lord Lytton, Neville Chamberlain başkanlığında bir elçilik heyetini Kâbil'e gönderdi. Fakat bu heyetin Hayber'den geçmesine izin verilmemesi üzerine İngiltere, 21 Kasım 1878'de Afganistan'a bir kez daha savaş ilan etti. Bkz. W.K. Fraser-Tytler, *Afghanistan; A Study of Political Developments in Central Asia*, London 1950, s.145.

¹⁸ *Siracü't-tevarih* II, s. 211 vd.

çıktı. İngilizler, yeni Emir ile 26 Mayıs 1879'da şartları oldukça ağır olan Gandamak anlaşmasını imzaladılar.¹⁹

Afganistan'ı bir nevi İngiltere'nin müstemlekesi haline getiren bu anlaşma karşısında Afgan kamuoyunda Emir Muhammed Yakub Han'a karşı büyük bir muhalefet başladı.²⁰ Bu muhalefetin başını Kâbil, Gazne ve Kandahar'daki din adamları çekiyordu. Gazne ulemasından Molla Muşk-i Alem²¹ ahaliyi cihada çağırış,²² "kâfir" ve "zalim" olarak gördükleri işgalcilerin bir an evvel Afganistan'dan çekilmelerini istemişti. Gazne'deki cihad çağrıları Kâbil'de yankı buldu ve 3 Eylül 1879'da İngilizlere karşı büyük bir isyan başladı. Ayaklanan ahali İngiliz elçilik ikâmetgâhını basarak, Sir Louis Cavagnari başta olmak üzere elçilik mensuplarını öldürdüler.²³ Bu olay üzerine Celalabâd'daki kuvvetlerini General Frederick Roberts komutasında Kâbil'e sevk eden İngilizler, Emir Muhammed Yakub Han'ı Hindistan'a sürgüne gönderirken, pek çok devlet adamını da hapsedtiler.²⁴

Afganistan'ın meşru hükümdarı bir esir gibi Hindistan'a sürgüne gönderilirken, ülkedeki idare İngiliz subaylarının eline geçti.²⁵ Ancak durum İngilizlerin arzu ettikleri gibi olmadı. Bağımsızlıklarına son derece düşkün olan Afgan ahali, bir kez daha işgalcilere karşı başarılı bir mücadeleye girişecek alternatif bir gücü ortaya çıkardı. Afgan devleti içerisinde imtiyazlı

¹⁹ Muhammed Yakub Han ve Lord Lytton'ın imzalarını taşıyan on maddelik Gandamak anlaşması ile ilgili geniş bilgi için bkz. G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.610 vd; G. Macmunn, *Afghanistan from Darius to Amanullah*, Edinburgh 1929, s.175 vd.

²⁰ G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.612.

²¹ Afganistan'da Kadîrî tarikatının önemli simalarından biri olan Molla Muşk-i Alem (Molla Din Muhammed (1790-1886)), Lugar, Wardak, Kalat-ı Gılcay, Hotak ve Celalabâd'dan pek çok öğrenci çeken Gazne'deki Ander ve Şilgarh medreselerinde büyük itibar görüyordu. Oldukça ilerlemiş yaşına rağmen, sadece cihad ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda İngiliz işgalcilerine karşı verilen mücadelenin ön saflarında yer almıştı. Bkz. S. Nawid, *a.g.m.*, s.590.

²² Molla Muşk-i Alem, "Ey halk, vatanımız kâfirler tarafından işgal edilmiştir. Allah'a ve Peygambere olan inancımız düşmana karşı savaşmayı gerektirir. Eğer onları öldürürsek kahraman olacağız, yok eğer ölürsük şehit olacağız. Her iki halde de cennet ile mükâfaatlandırılacağız." diyerek halkı İngilizlere karşı cihada çağırıştı. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s. 34.

²³ G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.612; G. Macmunn, *a.g.e.*, s.179.

²⁴ General Frederick Roberts komutasındaki İngilizlerin Kâbil'de giriştikleri katliamlarla ilgili geniş bilgi için bkz. *Siracü't-tevarih II*, s. 225 vd; G. Macmunn, *a.g.e.*, s.180-184; M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.30 vd.

²⁵ G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.613 vd; S. Wahab-B. Youngermann, *A Brief History of Afghanistan*, New York 2006, s.90 vd.

bulunan aşiret reisleri ile din adamları,²⁶ Afgan millî mücadelesinde öne çıktılar.²⁷ Bu iki grup, bir yandan işgalcilere karşı yürütülen mücadeleyi sevk ve idare ederken, öte yandan Afgan tahtının yeni adayını belirlemeye çalışıyordu.²⁸

Emir Abdurrahman Han'ın İktidara Gelişi

Emir Muhammed Yakub Han'ın tahttan uzaklaştırılması ile tahtın en güçlü adayı Emir Şir Ali Han'ın Herat valisi olan oğlu Serdar Muhammed Eyyüb Han olmuştu. İngilizlere karşı gelişen muhalefetin liderliğine soyunması, ona hem aşiret reislerinin, hem de ulemanın teveccühünü kazandırdı. Ancak bu sırada bir başka aday daha ortaya çıktı. Bu aday Dost Muhammed Han'ın diğer bir torunu olan ve Türkistan'da sürgün bulunan Serdar Abdurrahman Han'dı.²⁹ Afganistan'ın içine düşmüş olduğu durumu lehine çevirmek için Badeşan'dan Afganistan'a giren Abdurrahman Han, burada etrafına topladığı kuvvetlerle Kâbil'e yürüdü.³⁰ Yolda katılan kuvvetlerle oldukça güçlü bir konuma gelen Abdurrahman Han ile ilk temas

²⁶ İngiliz işgalinin yaşandığı 1879 yılında Afganistan'da vilayet gelirlerinin 1/3'ü o vilayette bulunan dinî müesseselerin giderlerine ayrılmıştı. Aynı zamanda aşiret liderlerinin vergiden muafiyeti de 1/3 nisbetindeydi. Bkz. A. Ghani, "Islam and State-Building in an Tribal Society Afghanistan: 1880-1901", *Modern Asian Studies*, (1978), s.271.

²⁷ Kasım 1879'dan Ağustos 1880'e kadar geçen yaklaşık on aylık sürede Afgan halkı, başta Hayber, Kandahar ve Kâbil olmak üzere pek çok yerde İngiliz ordusuna karşı büyük bir direniş göstermişti. Bu dönemde İngilizlere karşı verilen mücadele ile ilgili geniş bilgi için bkz. G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.615-636.

²⁸ Merkezî otoritenin yok olduğu bir dönemde Afganistan'ın içine düşmüş olduğu bu durumdan kurtarmak için Molla Muşk-i Alem, 2 Aralık 1879'da Gazne'de bir kez daha cihad çağrısı yaptı. Bu çağrı üzerine Afganistan'ın her yerinden, hatta Türkistan'dan ve Badeşan'dan akın akın gelen gaziler, millî güçlere katıldılar. [Bkz. H. Hensman, *The Afghan War of 1879-1880*, London 1882, s.264] İngiliz işgaline karşı direniş yürüten ve "gaziler" olarak nam bulan 50.000 civarındaki milis gücünün liderliğini Wardaklı Muhammed Can, Logarlı Gulam Haydar Çarkhî, Tagablı Muhammed Osman ve Kûhistanlı Mir Paşa Han üstlenmişti. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.34.

²⁹ Dost Muhammed Han'ın büyük oğlu olan Serdar Muhammed Afzal Han, oğlu Serdar Abdurrahman Han'ın da yardımıyla kardeşleriyle giriştiği saltanat mücadelesini kazanarak Kâbil'de tahta çıkmış, ancak onun bu saltanatı uzun sürmemişti. Şir Ali Han, 1868 yılında topladığı kuvvetlerle Kâbil üzerine yürüyerek tahtı ele geçirmiş ve kısa bir süre sonra da Muhammed Afzal Han ölmüştü. Babasının iktidarında önemli roller üstlenen Serdar Abdurrahman Han ise amcasının takibinden kurtulmak için Buhara'ya kaçmıştı. Bkz. *Siracü't-tevarih II*, s.202 vd.

³⁰ Serdar Abdurrahman Han, Katagan'da iken buraya merkezden gönderilmiş bir Afgan müfrezesi ile karşılaşmış, çoğunluğunu Peştun olmayan unsurların oluşturduğu bu birlik ona katılmıştı. İleride kurulacak düzenli ordunun da ilk nüvesini teşkil edecek olan bu müfrezenin ardından Serdar Muhammed İshak Han komutasındaki bütün Mezâr-ı Şerif ordusu da ona katılmış, böylece Abdurrahman Han, Afganistan tahtında oldukça iddialı bir hale gelmişti. Bkz. *Siracü't-tevarih II*, s. 234 vd; M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.39.

kuranlar İngilizler oldu. İngilizlerin Serdar Abdurrahman Han ile görüşmeye başlamaları, Serdar Muhammed Eyyüb Han'ın ümitlerini yok etti.³¹ Abdurrahman Han, İngilizlerin yanında Wardaklı Muhammed Can Han vasıtasıyla cihad yürüten millî güçlerin de desteğini almayı başardı ve 20 Temmuz 1880'de Çarikalr'da "Emir" ilan edildi.³² Bu olayı takibeden cuma günü Han-ı Molla, Kâbil'deki Cami-i Kebir'de hutbeyi Abdurrahman Han Barakzay adına okudu.³³

Hindistan valisi Lord Lytton'un Afganistan'da uygulamaya koyduğu "böl ve yönet politikası" ile ülke, Kuzey ve Güney Afganistan olarak ikiye ayrılmıştı.³⁴ Kâbil'de İngilizlerin ve onlara karşı direniş yürüten millî güçlerin desteğini alarak Afgan tahtına çıkmayı başaran Abdurrahman Han, Kuzey Afganistan'ın hükümdarı olmuştu.³⁵ Güney Afganistan da ise İngilizler, Kandahar valisi Serdar Şir Ali Han³⁶ ile işbirliğine devam ederek yönetimi kendi ellerinde tutmak istiyorlardı. Ancak Herat valisi Serdar Muhammed Eyyüb Han, 15 Haziran 1880'de topladığı kuvvetlerle Kandahar üzerine yürüdü ve Mayvand'da İngilizleri bozguna uğrattı.³⁷ İngilizlere karşı elde ettiği bu zafer ile Afgan ahalisi nezdinde oldukça önemli bir yer edinen Eyyüb Han, Kâbil'i de alarak Afgan tahtını ele geçirmek istiyordu. Ancak Abdurrahman Han, derhal harekete geçerek,³⁸ 22 Eylül 1881 günü başlayan savaşta Muhammed Eyyüb Han'ın kuvvetlerini mağlup etti.³⁹

³¹ G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.637.

³² Mir Münşi Sultan Muhammed Han, *The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan I*, London 1900, s.195; G. Macmunn, *a.g.e.*, s.195.

³³ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.41.

³⁴ "Forward Policy" olarak da bilinen Lord Lytton'un Afganistan siyaseti ile ilgili geniş bilgi için bkz. B. Balfour, *The History of Lord Lytton's Administration 1876-1880*, London 1899; W.K. Fraser-Tytler, *a.g.e.*, s.137 vd. A. Fletcher, *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York 1966, s.156 vd.

³⁵ W.K. Fraser-Tytler, *a.g.e.*, s.153 vd.

³⁶ Serdar Şir Ali Han, Emir Şir Ali Han'ın yeğeni Mihrdil Han'ın oğluydu. Emir Yakub Han, onu Kandahar valisi tayin etmiş, İngilizler Kandahar'ı işgal ettikten sonra da görevinde kalmıştı. Bkz. M.H.Kakar, *a.g.e.*, s.46.

³⁷ Mayvand savaşı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bkz. *Siracü't-tevarih II*, s.251 vd; G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.636 vd; G. Macmunn, *a.g.e.*, s.198-202.

³⁸ Emir Abdurrahman Han, Serdar Eyyüb Han'ı "asilikle" suçlarken, Eyyüb Han da onu "Farangi Emir" olarak suçluyordu. Hatta Kandahar uleması daha da ileri giderek İngilizleri mağlup etmiş olan Serdar Eyyüb Han'a karşı savaşan Emir'i "kâfir" ilan etmişti. Bkz. Bkz. *Siracü't-tevarih III*, s.7 vd.

³⁹ Serdar Muhammed Eyyüb Han, Abdurrahman Han karşısında tutunamayınca, önce Meşhed'e gitmiş, ancak Abdurrahman Han'ın Nasire'd-din Şah Kaçar nezdinde girişimleri neticesinde buradan ayrılarak, sekiz yüz kişilik maiyetiyle birlikte Irak üzerinden Karaçi'ye geçmişti. Daha sonra Lahor'a giderek İngilizler tarafından tahsis edilen ikâmetgâhına yerleşti. Bkz. *Siracü't-tevarih III*, s. 24 vd.

Serdar Eyyüb Han ile giriştiği iktidar mücadelesinden zaferle ayrılan Abdurrahman Han, artık bütün dikkatini iktidarını perçinlemeye hasredecekti. İlk iş olarak Kuzey ve Güney Afganistan olarak parçalanmış bir görüntü veren ülkesini tekrar birleştirmek ve güçlü bir hükümet kurmak için harekete geçti. İngilizlerle yaptığı anlaşma gereğince Afganistan'da bulunan İngiliz askerlerinin güvenli bir şekilde ülkeden tahliye edilmesini sağladı. İşgalci güçlerin Afganistan'ı terk etmesi ile rahat bir nefes alan Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da birliği sağlamaya yönelik faaliyetlerinin önünde artık bir engel kalmamış görünüyordu. Ancak durum hiç de sanıldığı kadar kolay olmadı. Çünkü Abdurrahman Han'ın iktidarına karşı ülke içinde muazzam bir muhalefet başlamıştı. Bu muhalefetin önde gelen temsilcileri Kandahar ve Gazne uleması ile bu ulemanın kolaylıkla harekete geçirebildiği aşiret güçleriydi. Onlar "İslâm'ın müdafî" olarak addettikleri Serdar Muhammed Eyyüb Han'a karşı savaştan Emir Abdurrahman Han'ı alenen "kâfirlikle ve İngilizlerin kuklası olmakla" suçluyorlardı.⁴⁰

Abdurrahman Han, kendisine karşı gelişen siyasî ve dinî muhalefeti bastırmak için öncelikle Serdar Muhammed Eyyüb Han'ın destekçilerinden olan ve kendisi hakkında "...kâfirlere yardım eden kâfirdir" fetvasını veren Mevlevî Abdurrahim'i huzura getirtti. "Yabancıların işgalinden ülkeyi kurtardım. Bunun karşılığı bu fetva mıdır?" diyerek, elindeki Kafkas kılıcıyla onu bir vuruşta yere serdi.⁴¹ Böylece kendisine karşı muhalefet edenlere karşı takınacağı tavrı en açık şekilde göstermiş oluyordu. Arkasından ayrılıkçı hareketleri ezmek için taht üzerinde hak iddia edebileceğinden şüphelendiği hanedan ailesinden Barakzay serdarlarını ya ortadan kaldırdı ya da sürgüne gönderdi.

Emir Abdurrahman Han, halkının ve kolay idare edilemeyen liderlerinin anladığı dili iyi biliyordu. Aynı şekilde yabancı hükümetlerin küçük etnik grupların liderlerini nasıl elde ettiklerini, sınır vilayetlerindeki hanedan üyelerinin varlığının, Ruslar ve İngilizler tarafından Afganistan için nasıl bir tehdit haline getirildiğini de görmüştü. Dolayısıyla hakimiyetini tam manasıyla kurmak ve ülkesinin güvenliğini sağlamak için güçlü bir merkezî otorite kurması gerektiğini çok iyi kavramıştı. Bu amacını gerçekleştirebilmek için iki temele dayanan bir program geliştirdi. Bu iki temel, aşiretlerin ve dinî müesseselerin otorite altına alınması esasına dayanıyordu.

⁴⁰ Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.58 vd.

⁴¹ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.61.

Aşiretler Üzerinde Merkezî Otoritenin Tesisi

Abdurrahman Han, merkezî otoriteyi tesis etmek amacıyla bağımsız hareket eden aşiretleri hükümetin kontrolü altına almak için iki önemli adım attı. Bunlar, hükümetin emrinde güçlü bir ordu kurmak⁴² ve o güne kadar vergiden muaf sayılmış ya da düzenli vergi ödemeyen aşiretlerden düzenli vergi toplamaktı. Merkeze bağlı güçlü ve düzenli bir ordu sayesinde, aşiret güçlerine duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmayı hedefleyen Emir, aynı zamanda devlete vergi vermeme alışkanlığına sahip olan aşiretleri ve büyük toprak sahiplerini düzenli vergi tahsili ile kontrol altına almak istiyordu.⁴³ Böylece hükümet kontrolünden pek hoşlanmayan, başına buyruk yaşamayı alışkanlık haline getirmiş aşiretlerin ve kabilelerin yaşadığı bir ülkede hakimiyet tesis etmeyi hedeflemişti. Ancak Emir Abdurrahman Han'ın bu programını uygulamaya koyması ülkenin her tarafından isyanları da beraberinde getirdi. İsyanların başrol oyuncularını ise yine aşiretler ve din adamları olmuştur.

Emir Abdurrahman Han'ın iktidarını sağlamlaştırmak için aldığı tedbirler karşısında ilk isyan haberi Doğu Afganistan'ın önemli aşiretlerinden biri olan Mohmandlardan geldi. Kâbil suyunun iki tarafını tutmuş olan bu aşiretin hanları, bölgeden geçen tüccar kabilelerinden ücret toplamak suretiyle hatırı sayılır bir gelirin sahibi olmuşlardı.⁴⁴ Ayrıca hükümetten aldıkları tahsisatlarla Hayber'in muhafızları olarak Celalabâd-Peşaver yolunun güvenliğini de bu aşiret üstlenmişti. İngilizlerin Afganistan'ı terk etmesiyle birlikte Mohmandların lideri Muhammed Ekber Han isyan etti. Onun isyanı Kâbil-Pencâb yolunun güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gibi, Kâbil hükümetini önemli bir gelirden de mahrum bırakmıştı. 1883 yılında bölgeye Sipahsalar Gulam Haydar Han Çarkhî komutasında bir ordu sevk eden Emir Abdurrahman Han, isyanı bastırarak yıllık yüz bin rupiyi bulan geçiş ücretlerine el koydu.⁴⁵

⁴² Abdurrahman Han'ın kısa sürede teşkil etmiş olduğu düzenli orduda 56.000 piyade, 16.000 sipahi, 10.000 topçu ve 6.400 Gulamhâne-i Şahî askeri olmak üzere toplam 88.400 asker bulunuyordu. [Bkz. M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.422] Bu ordunun devlet bütçesine yıllık maliyeti ise yaklaşık 16 milyon rupiydi. Bkz. G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.645.

⁴³ Muhtelif vilayetlerde başına buyruk yaşayan ve devlete karşı herhangi bir mesuliyet üstlenmemiş olan aşiret reisleri ve beyleri, biriktirdikleri servet ile kendi milis güçlerini oluşturmuşlardı. Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.643 vd.

⁴⁴ Elphinstone, bölgeye yaptığı ziyaret neticesinde tutmuş olduğu notlarında "Hayber'den geçecek her kervan Momand'a ödeme yapmak zorundadır." demektedir. Elphinstone'den naklen M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.67.

⁴⁵ *Siracü't-tevarih III*, s.213-221.

Mohmandların merkezî idareye bağlanmasından sonra Abdurrahman Han, Kâbil'i Türkistan ve Batı Çin'e bağlayan stratejik ehemmiyeti haiz Kunar'da bağımsız hareket eden Seyyidîler meselesine eğildi. Kunar hakimi Seyyid Mahmud Paşa, bölgedeki bağımsızlığını İngilizlerin desteğine borçluydu. 1880'de Sir Lepel Griffin ile Celalabâd'da yaptığı görüşmede Afganistan'ın bağımsız hanlıklara bölünmesini ve bunların birbirlerinden bağımsız, sadece İngilizlere bağlı olmasını teklif edecek kadar ileri gitmişti. İngilizlerin Afganistan'dan çekilmesinden sonra harekete geçen Emir, Seyyid Mahmud Paşa'nın Kunar Nehri'nin her iki yakasındaki topraklarda hüküm sürmesine izin vermekle beraber, doğrudan kendisine bağladı ve vergiye tabi tuttu. Ancak Mahmud Paşa, hükümetin bu taleplerine karşı çıkarak isyan etti. Bunun üzerine 1886 yılında bölgeye ordu sevk edildi ve Seyyid Mahmud Paşa, mülkünü bırakarak Hindistan'a kaçtı. Böylece Kâbil hükümeti Kunar'ı doğrudan merkeze bağlamış oldu.⁴⁶

Abdurrahman Han'ın Doğu Afganistan'da uğraştığı diğer bir mesele Şinvarîlerin isyanıydı. Hayber geçidinin giriş yolunu tutan ve Kâbil-Celalabâd yolu üzerinde geçiş ücreti toplama iznine sahip bulunan Şinvarîler, merkezden gönderilen tahsisatlar ile yolun güvenliğini de sağlıyorlardı. Emir Abdurrahman Han'ın 1/10 nispetindeki öşür vergisini kaldırıp, Şinvar dahil bütün doğu vilayetlerinden 1/3 nispetinde vergi tahsil edilmesini emretmesi üzerine yöre halkı isyan etti. Bunun üzerine Gulam Haydar Han Orakzay komutasındaki merkez ordusu 1883 yılında bölgeye sevk edildi. Yapılan savaşta Şinvarîler mağlup edilirken, aşiretin ileri gelenlerinden pek çoğu öldürüldü. Bunun üzerine Şinvarîlerin hükümete karşı olan tutumları daha da sertleşti. Aşiret liderliğini üstlenen gençler, hükümete verecekleri verginin 1/10 nisbetinde olması halinde silah bırakmayı, hatta rehin vermeyi teklif ettiler. Ancak hükümet bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Spin Ghar dağının erişilmesi güç bölgelerine çekilerek burada eşkıyalığa başladılar. 1885 yılında Sipahsalar Gulam Haydar Han Çarkhî komutasındaki ordu bölgeye girerek merkez köylerde kontrolü sağladı. Ancak dağlık bölgelerdeki isyan 1888 yılına kadar sürdü. Aynı yıl son bir sefer daha yapılarak Şinvarîler tabiyet altına alındı ve vergi vermeye mecbur edildi.⁴⁷

Emir Abdurrahman Han, Doğu Afganistan'daki önemli aşiretleri itaat altına aldıktan sonra Hindistan'ın kapısı konumunda bulunan ve Celalabâd'a bağlı olan Asmar, Dir, Bajaur ve Swat'ı hakimiyet altına almak üzere harekete geçti. Sipahsalar Gulam Haydar Han Çarkhî komutasındaki ordu,

⁴⁶ M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.384 vd; M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.70 vd.

⁴⁷ *Siracü't-tevarih III*, s.396-399, 449 vd., 469-473; M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.386 vd.

1890 yılında bölgeye sevk edildi ve Afganistan'ın en doğusunda bulunan bu vilayetler de hakimiyet altına alındı.⁴⁸ Hemen arkasından 1891 yılında Kurma'da meskûn bulunan Şîî Ali Khel Peştunlarının üzerine bir sefer yapılarak bölge ahalisi vergiye bağlandı.⁴⁹

İngiliz Hindistanı sınırında yaşayan Afridîler ve Vezirîlere memurlar gönderen Emir, onları Kâbil hükümetine bağlı kalmaları, vergi vermeleri ve düzenli orduya asker yazılmaları hususunda ikaz etti. Afridîler Emir'in teklifini kabul ederken, Vezirîlerden bir grup buna şiddetle karşı çıktı. Bunun üzerine bölgeye 1891 yılında asker sevk edilerek bölge ahalisi itaat altına alındı.⁵⁰ Ancak 1893 yılında Afganistan ve İngiliz hükümetleri arasında imzalanan Durand Anlaşması ile belirlenen sınır Afridî ve Vezirî kabilelerinin yaşadığı bölgenin tam ortasından geçmiş ve bu kabilelerin bir kısmı Afganistan sınırları içerisinde kalırken, diğer kısmı İngiliz Hindistanı'nda kalmıştı.⁵¹

Doğu Afganistan'ın hakimiyet altına alınması Kâbil hükümeti için oldukça zor olmuştu. Ancak memleketin diğer yerlerinde merkezî hükümeti oldukça meşgul eden başka isyanlar da yaşandı. Bunların en önemlisi 1886 yılında cereyan eden Gılcayların isyanıydı.⁵² Gılcaylar, Emir Abdurrahman Han'a karşı iktidar mücadelesi veren Serdar Muhammed Eyyüb Han'ın safında yer almış, onun ülkeyi terk etmesinden sonra da Emir Abdurrahman Han'a düşman olmuşlardı.

Emir, öncelikle Gılcayların önde gelen liderlerinden Mir Afzal Han Hotak'ı, arkasından da İngiliz işgali döneminde bir kahraman olarak ortaya çıkan Gazi Wardaklı Muhammed Can Han'ı, pek çok muhalif ile birlikte hapsedirdi. Daha sonra Muhammed Can Han ile Asmatullah Cabbar Han'ı kendisine suikast tertip ettikleri ve sürgündeki Eyyüb Han ile mektuplaştıkları gerekçesiyle idam ettirdi.⁵³ Afgan ahalisinin gönlünde taht kurmuş olan Gazi Muhammed Can Han'ın idamı Gılcaylar arasında büyük

⁴⁸ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.77 vd.

⁴⁹ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.79 vd.

⁵⁰ *Siracü't-tevarih III*, s.491 vd.

⁵¹ G. Macmunn, *a.g.e.*, s.228 vd.

⁵² Gılcaylar, Kandahar-Gazne arasında mukim oldukça köklü bir aşireti ve kendilerini hanedanın sahibi olan Abdaliler (/Dürranî) kadar devletin sahibi görüyorlardı. Gılcaylar ile ilgili geniş bilgi için bkz. O. Yazıcı, "Gılcayların Menşei", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/1*, (Elazığ, Ocak 2006), s. 31-50.

⁵³ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.251 vd; G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.658; M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.388.

infiale sebep oldu. Başta direnişin simge isimlerinden Molla Muşk-i Alem olmak üzere Emir'e karşı büyük bir muhalefet başladı.⁵⁴

Hükümet ve Gılcaylar arasında başlayan husumet, yeni vergilerin yürürlüğe koyulması ile başka bir boyuta taşındı.⁵⁵ Emir Abdurrahman Han'ın uygulamalarından hoşnut olamayan Gılcay liderleri, Ekim 1886'da sürgündeki Serdar Muhammed Eyyüb Han'ı desteklemek maksadıyla ayaklandılar.⁵⁶ Ayaklanmanın liderliğini Mir Afzal Hotak'ın oğlu Muhammed Şah Hotak üstlenirken, Molla Muşk-i Alem'in oğlu Molla Abdulkerim de onun en büyük destekçisi olmuştu.⁵⁷

Gılcaylar, Mугur'da Kâbil hükümet kuvvetlerine ait bir karargâhı yağmaladıktan sonra Gazne şehri üzerine yürüdüler. Ancak 1886 yılının sonlarında Talkha Guzar'da Gulam Haydar Han Orakzay komutasındaki hükümet ordusu tarafından bozguna uğratıldı ve iki bin civarında isyancının başı Kâbil'e gönderildi. Bu vahim olay neticesinde pek çok Gılcay lideri İngiliz bölgesine kaçtı.⁵⁸ Hükümetin bu sert tavrı karşısında Afganistan'daki pek çok etnik zümre Gılcaylara destek verdi. Bu sırada Molla Abdulkerim'in, Gılcayların Emir'e karşı isyanında haklı olduğuna dair fetva vermesi isyanı daha da büyüttü. Olayın sonuçlarını düşünen Emir, onlara eğer isyandan vazgeçerlerse vergi oranlarını indireceğine dair söz verdi. Ancak bu teklif reddedildi ve Molla Abdulkerim, Emir'i "bütün sınırları aşan bir tiran" olarak ilan etti. Daha da ileri giderek onun "... bir kâfir, İslam'ın yok edicisi, kendisine tapan, yabancı bir hükümetin işbirlikçisi ve dostu"

⁵⁴ Molla Muşk-i Alem, "İngiliz işgali esnasında savunmaya geçen ve bütün sıkıntılara tahammül ederek İslâm ülkesini ve onurunu koruyan üç bin kişi bugün Kâbil'de hapisanededir." diyerek durumun vehametini ve isyanlarının haklılığını savunuyordu. Abdurrahman Han ise bu muhalefet karşısında "hiçbir masumu tutuklamadıklarını, devlet otoritesine karşı çıktıkları için böyle bir yola başvurduklarını" söylüyordu. Bkz. G.M. Gubar, *a.g.e.*, s. 659; M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.90.

⁵⁵ Emir Abdurrahman Han, vergi oranlarını yükselttiği gibi, önceden sadece hanlardan ve aşiret reislerinden alınan vergiyi, fert başına alınması şeklinde değiştirdi. Emir'in uygulamaya koyduğu bu yeni vergi sistemi ile toprak gelirlerinin önemli miktarda artırılması hedeflenmişti. Abdurrahman Han, Gılcay aşiretine üç tip vergi koymuştu. Yeni vergi oranları arazilerini nehirlerden sulayanlara 1/3, kaynak sularıyla sulayanlara 1/5 ve yer altı sularıyla sulayanlara 1/10 nisbetindeydi. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.90 vd.

⁵⁶ Gılcay ayaklanması, Serdar Muhammed Eyyüb Han'a bir kez daha şansını denemesi için bir fırsat yaratmış, ancak bu sırada Hindistan'da olduğundan ayaklanmanın sona erdiği Eylül ayının sonuna kadar Afgan sınırına ulaşmamıştı. Böylece bu fırsatı kaybetmişti. Bkz. *Siracü't-tevarih III*, s.389.

⁵⁷ M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.389.

⁵⁸ *Siracü't-tevarih III*, s.402 vd.

olduğunu söyledi.⁵⁹ Bu fetva üzerine sınır bölgelerinde yaşayan Kakarlar dahil Peştunların tamamı Gılcalara destek vermeye başladı.

Ayaklanma ulaşılması güç bölgelerde bahar aylarına kadar devam etti. İsyancıların sayısı Mart 1887'de yirmi bin iken, Nisan ayında bu rakam yüzünü geçti.⁶⁰ Sipahsalar Gulam Haydar Han idaresindeki hükümet kuvvetleri, Ataghar ve Kala-i Katal'da Gılcaıları yenilgiye uğrattı.⁶¹ Buna rağmen isyan pek çok bölgede devam etti. Ancak kışın başlamasıyla birlikte sürekli takviye edilmiş hükümet ordusuna karşı daha uzun mücadele edemediler ve ayaklanma son buldu. Bütün savaş boyunca Gılcaılardan takriben yirmidört bin kişi hayatını kaybetti.⁶² Böylece yaklaşık bir yıl süren büyük bir isyan pek çok kişinin ölümüyle neticelenmiş, ancak Kâbil hükümeti Gılcaıları itaat altına almayı başarmıştı.

Gılcaı ayaklanmasının ardından Kâbil hükümetini uğraştıran bir diğer mesele, Emir'in yeğeni ve Afgan Türkistanı⁶³ valisi olan Serdar Muhammed İshak Han'ın isyanı oldu.⁶⁴ Emir Abdurrahman Han, İshak Han'ın bölgede nüfuzunun artmasını merkezî otoriteye karşı bir tehdit olarak görmüştü.⁶⁵ Devlet işlerini görüşmek üzere onu bir kaç kez Kâbil'e çağırdı. Ancak İshak Han bu davetlere her defasında bir mazeret göstererek icabet etmedi. Bunun üzerine Emir Abdurrahman Han harekete geçerek, merkezden halk nezdinde oldukça itibar sahibi olan memurları bölgeye tayin etti. Emir'in bu tasarrufu üzerine Serdar İshak Han isyan etti. Bölgenin önde gelen bütün liderleri İshak Han'ın etrafında toplandı.⁶⁶ Büyük bir destek ile harekete geçen Serdar

⁵⁹ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.91 vd.

⁶⁰ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.93.

⁶¹ G.Macmunn, *a.g.e.*, s.215 vd.

⁶² M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.94.

⁶³ Afgan Türkistanı, Ceyhun, Hindi- Kuş, Pamir bozkırları ve Herat arasında uzanan bütün toprakları kapsıyordu. Andkhoy ve Badahşan arasındaki Ceyhun'un güney ovaları da buraya dahildi. Bölgenin başkenti 1830'lu yıllara kadar Belh şehriydi. Ancak bundan sonra Mezâr-ı Şerif öne çıktı ve bölgenin merkezi oldu. Afgan Türkistanı'nda Özbekler, Araplar, Hazaralar, Tacikler, Peştunlar ve diğer topluluklar meskûndü. Afgan Türkistanı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Bkz. J.T. Wheeler, *Memorandum on Afghan-Turkistan*, Calcutta 1869; J.L. Lee, "The History of Maimana in Northwestern Afghanistan 1731-1893", *Iran, Vol.25, (1987)*, s.107-124.

⁶⁴ M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.390; Afgan Türkistanı, sınır vilayeti olduğu için Rusya'nın tehdidi altındaydı ve Emir Abdurrahman Han, büyük bir ordu tesis etmesi için Serdar İshak Han'a izin vermiş, ayrıca masrafları karşılamak için de Kâbil'den sık sık para göndermişti. Böylece, Serdar İshak Han, halktan zorla para toplamak mecburiyetinde kalmamış ve halk nezdinde oldukça itibar sahibi olmuştu. Ayrıca maaşları düzenli ödediğinden dolayı da askerleri tarafından oldukça sevilirdi. Bkz. Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.265.

⁶⁵ Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.99 vd.

⁶⁶ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.267; G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.664 vd.

Muhammed İshak Han, 10 Ağustos 1888'de "Emir" ilan edildi ve Afgan Türkistanı'ndaki bütün camilerde adına hutbe okundu.⁶⁷

Serdar İshak Han topladığı kuvvetlerle Kâbil üzerine harekete geçti ve Hanabâd ile Badahşan'ı da ele geçirerek Kuzey Afganistan'ın hakimi oldu.⁶⁸ İshak Han'ın Kâbil'e doğru ilerlemesi üzerine Emir, rakibine karşı kamuoyunu harekete geçirmek için önce ulemadan bir fetva aldı.⁶⁹ Arkasından Naib-i Sipahsalar Gulam Haydar Han komutasındaki güçlü bir orduyu bölgeye sevketti.⁷⁰ Gaznigak'ta karşı karşıya gelen iki taraf, 27 Eylül 1888'de savaşa tutuştu.⁷¹ İki taraftan pek çok kişinin öldüğü bu savaşı Emir Abdurrahman Han kazandı. Ordusunu geride bırakan Serdar İshak Han ise Ceyhun nehrini geçerek Semerkand'a sığındı.⁷² Serdar İshak Han'ın isyanının bastırılması ile birlikte Emir Abdurrahman Han bütün ülkeyi kontrol altına almayı başardı. Özellikle bu isyandan sonra bir daha hanedanlık üyeleri, taht üzerinde hak iddia edemediler.⁷³

Emir, isyandan bir yıl kadar sonra Mezâr-ı Şerif'e gelerek İshak Han'a destek verenlere karşı çok müsamahasız davrandı. Afgan Türkistanı'ndaki Türkmen ve Özbeklerin isyanda önemli bir rol üstlenmiş olması sebebiyle bölgenin nüfus yapısını değiştirmek için Hindikuş'un güney bölgelerinde yoğun olarak yaşayan Peştun ve diğer etnik grupları, Hindikuş'un kuzey bölgelerine yerleşmeleri için teşvik etti. Ayrıca hükümet tarafından yeni gelen gruplara toprak verilmesi ve gerekli kolaylıkların sağlanmasını emretti. Bu uygulama ile Kuzey Afganistan'ın demografik yapısı büyük ölçüde değişti.⁷⁴ Daha sonra Kuzey Afganistan'da müstakil beylikler olarak hüküm süren Meymene, Belh, Şighnan ve Roşan hakimiyet altına alındı.⁷⁵ Emir, bölgede hakimiyetini güçlendirmek için Pamir yakınlarında Yahşikol'un

⁶⁷ *Siracü't-tevarih III*, s. 403 vd.

⁶⁸ *Siracü't-tevarih III*, s. 407 vd.

⁶⁹ M. H. Kakar, *a.g.e.*, s.102.

⁷⁰ *Siracü't-tevarih III*, s. 417 vd.

⁷¹ *Siracü't-tevarih III*, s.433 vd; Bu savaşın tarihini, Sultan Muhammed Han 29 Eylül 1888 olarak vermiştir. Bkz. Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.268.

⁷² *Siracü't-tevarih III*, s.459 vd; Semerkand'a sığınan Serdar Muhammed İshak Han'a Rus hükümeti yıllık oniki bin manat maaş bağlamıştı. Bkz. G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.666.

⁷³ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.104.

⁷⁴ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.105.

⁷⁵ Bu vilayetler, Kaşgar, Yarkend, Muhara, Çitral ve Peşaver yollarının güvenliği için oldukça önemliydi ve buranın mirleri geçiş vergisi topluyordu. Pamuk, porselen, çay, ayakkabı ve diğer taşınabilir mallar tüccarlar tarafından buraya getirilmekte, esir, kürk ve yünlü dokumalarla değiş tokuş edilmekteydi. Kâbil'deki hükümdara ise köle ve diğer değerli hediyeleri gönderiliyordu. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.110 vd.

doğudaki en uç noktası olan Sürmetaş gibi uzak bir bölge dahil, nehrin öte tarafına karakollar inşa ettirdi.⁷⁶

Emir Abdurrahman Han, Afgan Türkistanı'nı tam olarak hakimiyet altına aldıktan sonra dikkatini çoğunluğu Şîi olan Hazaraların yaşadığı Hazaracat'a çevirdi. Burası Afganistan'ın merkezinde yer alan dağlık bir bölgeydi ve ahalisi ırsî beylerin idaresinde yaşıyordu. Şeyh Ali Hazaralarının yaşadığı bölgede bulunan pek çok geçit, tahsisat ayrılmış milisler tarafından korunuyordu. Ancak Hazaralar zaman zaman yol kesmek suretiyle geçitleri kapatıyorlardı.⁷⁷ Emir Abdurrahman Han, 1888 yılında Şeyh Ali Hazaralarının buradan çıkarılmalarını ve Afganistan'ın diğer bölgelerine iskân edilmelerini emretti.⁷⁸ Öte yandan merkezî otoriteyi kurmak maksadıyla bölgeye hükümet kuvvetlerinin iskân edilmelerini istedi. Kısa bir süre sonra hükümet memurları ve askerleri bölgeye yerleşmeye başladı.⁷⁹

1890'da Emir Abdurrahman Han, Şibirgan valisi Serdar Abdü'l-kuddüs Han'ı Hazaracat'ta bağımsız yaşayan Hazaraları hakimiyet altına almak için Bamiyan valiliğine tayin etti.⁸⁰ Bu arada Emir Abdurrahman Han, Uruzgan, Acaristan, Malistan ve diğer bölgelerdeki kırk beş taifeyi hükümete itaat etmeleri için davet etti.⁸¹ Gönderdiği fermanla hakimiyeti kabul etmek için şart ileri süremeyeceklerini de bildirdi. Ancak Hazaralar, kendilerine muhtariyet verilmesini ve ödenmemiş birkaç yıllık vergiden de muafiyetlerini istediler.⁸² Bunun üzerine Emir, 1891 ilkbaharında Serdar Abdü'l-Kuddüs Han'ın komutası altındaki on bin kişilik hükümet ordusunu Hazaracat'a sevk etti.⁸³

⁷⁶ Bölgeye inşa edilen karakollara ilk itiraz Rusya'dan gelmiş, ancak Abdurrahman Han, bu hanlıkların Afganistan'ın bir parçası olduğunu, "hatta resmen Afganistan'a ait bir vilayet" olan Badeşan'a daima tâbi olduklarını öne sürmüştü. İddiasına destek olarak da Aksu-Murgab nehrinin Sarıgöl'den aktığını ve nehrin uluslararası sınır olarak kabul edildiğini, Rusya'nın İngiliz hükümeti ile Ceyhun'un durumu hakkında "Kokça nehrinin birleşme yerinden Hoca Salih'in uç noktasına kadar batıya doğru bir hattı kabul eden bir anlaşma yaptığını" söylemişti. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.114 vd; Afganistan'ın Rusya ile kuzey sınırlarını belirleyen 1873 İngiliz-Rus anlaşmanın tam metni için ayrıca bkz. *Russia's March Towards India, Vol I*, (By an Indian Officer), London 1894, s. 221-234.

⁷⁷ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.276.

⁷⁸ *Siracü't-tevarih III*, s.432 vd; Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.278; M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.392 vd.

⁷⁹ *Siracü't-tevarih III*, s.556 vd.

⁸⁰ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.278.

⁸¹ G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.667; Bu taifelerin listesi için bkz. *Siracü't-tevarih III*, s.644 vd.

⁸² M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.393.

⁸³ *Siracü't-tevarih III*, s.649; M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.393.

Hazaracat'a giren hükümet güçlerinin ilk işi Hazaraların silahlarına el koymak oldu. Ayrıca vergi oranları artırılarak, bölgeye Abdalî ve Gılcaay aşiretinden pek çok aile iskân edildi. Buna bir de bölgeye atanan memurların ahaliye kötü muamelesi eklenince Hazaralar 1891 kışında mirler ve seyyidlerin liderliğinde ayaklandılar.⁸⁴ Onları Uruzgan Hazaralarının en güçlü boyu olan Sultan Muhammed boyunun ayaklanması izledi. Hazaracat içlerinde dağılmış olan hükümet güçlerine saldıran Hazaralar, Kâbil hükümetine karşı savaş ilan ettiler. Bu sırada dört bin askeriyile Gizao'da bulunan Serdar Abdü'l-Kuddüs Han Kalat'a kaçarken, geride bıraktığı altı bin civarında hükümet askeri ve diğer görevliler öldürüldü.⁸⁵

Hazara ayaklanması, Sünnî ve Şîî ahali arasında eskiden beri bulunan düşmanlığı iyice su yüzüne çıkardı. Her iki tarafın dinî liderleri bağımsızlık derecesinde halkı kışkırttı. Ulema, Emir Abdurrahman Han'a Hazaraların isyancı "kâfirler" olup, ölüme müstehak olduklarına dair fetva verdiler. Ayrıca Abdurrahman Han'ı, "İslam'ın emiri" ilan ettiler. Buna karşılık Hazaralar da cihad ilan ederek başlarına halife olarak İmam Musa Rıza'nın soyundan gelen Timur Şah'ı seçtiler.⁸⁶

Emir Abdurrahman Han, aşiretlerden topladığı yüzbine yakın askeri Hazaracat'a yığdı.⁸⁷ Sipahsalar Gulam Haydar Han Orakzay, Serdar Abdü'l-Kuddüs Han, Şir Ahmed gibi önemli komutanlar tarafından idare edilen hükümet kuvvetleri, Folad ve Uruzgan'da Hazara isyancılarını yenilgiye uğrattı.⁸⁸ Kışın bastırmasıyla birlikte Hazaracat'tan çekilen kuvvetler, ertesi bahar tekrar bölgeye girdi ve 1893 yılı Nisan ayının başlarında isyan kesin bir şekilde bastırıldı.⁸⁹ Üç yıllık bir mücadeleden sonra Hazara isyanını bastıran Emir Abdurrahman Han, merkezî dağlık bölgede meskûn ve Şîî mezhebine bağlı bir etnik grup olan Hazaraları, ülke için potansiyel bir tehlikenin kaynağı olarak nitelendirdi.⁹⁰ O sebeple Hazara beyleri ile dinî liderlerinin başka yerlere iskân edilmelerini emretti.⁹¹

⁸⁴ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s. 130.

⁸⁵ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s. 132.

⁸⁶ M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.132 vd.

⁸⁷ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.283.

⁸⁸ *Siracü't-tevarih III*, s.651.

⁸⁹ M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.394 vd; M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.135 vd.

⁹⁰ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.276.

⁹¹ *Siracü't-tevarih III*, s. 655 vd; Tutuklanan Hazara liderleri önce Kâbil'e sevk edilmiş, ardından da Bagram ve Celalabâd'daki Nahr-i Şahî'de yerleştirilmişlerdi. Sürgün edilen Hazara liderleri, ancak Emir'in ölümünden sonra topraklarına dönebilmişlerdi. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.135.

Emir Abdurrahman Han büyük bir güç ile ezdiği Hazaraları Sünnî İslam'a uymaya zorladı. Bu amaçla müftülere Uruzgan, Askarabad, Malistan, Acaristan, Jaghuri, Behsud, Gizao, Yakavlang, Bamiyan, Kahmard ve Saighan'a gitmelerini ve bu bölgelerde Hazaraların yasal işlemlerinde Hanefî fikhını uygulamalarını istedi.⁹² Böylece Şiîleri, Sünnî hukuk sistemine geçmeleri konusunda zorlayarak vatandaşlarının dinî açıdan da birlik içerisinde olmalarını istemişti.

Abdurrahman Han'ın Afganistan'ın birliğini sağlamaya yönelik son seferi Kâfiristan üzerine oldu. Afganistan'ın kuzeydoğusunda otlakları ve ekilebilir alanları kıt, dar vadileri ve dağlık alanları ile ulaşılması güç bir mevkide yer alan Kâfiristan, konumu sebebiyle merkezî otoriteden uzak kalmıştı.⁹³ Halkın Müslüman olmaması, İngiliz müsteşriklerini bu bölgeye çekmişti. İngiliz seyyahların sık sık bölgeye gittiklerini haber alan Emir, Kâfirlerin liderlerini Kâbil'e davet etmiş ve burada ağırlamıştı. Ancak 1895'te Rusya'nın Pamir'i, İngilizlerin ise Çitral'i işgal edip, Kâfiristan sınırına dayanmaları üzerine buranın zapt edilmesini emretti.⁹⁴

Sipahsalar Gulam Haydar Han Çarkhî komutasındaki hükümet ordusu, Asmar'da toplandı ve Başgul vadisindeki Barikot'a hareket etti. Burada, onlara İslam dinini ve Abdurrahman Han'ın hakimiyetini kabul etmeleri için haber gönderildi. Ancak Kâfir liderleri, itaat edeceklerini fakat İslam dinini kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Ayrıca vadinin içinden Badehşan'a bir yol inşa edilmesine de karşı çıktılar. 1895 yılı kışında hükümet kuvvetleri Kâfiristan'ı istilâ etti.⁹⁵ Sipahsalar, Başgul (/Başangul) vadisini tamamen ele geçirdi ve burada bir garnizon asker bıraktıktan sonra Asmar'a döndü. 1896 yılı Ocak ayında Sipahsalar, Munjan'dan uzun Peç vadisi ve ona dik inen bütün diğer vadiler boyunca ilerledi. Kâfiristan'ın iç bölgelerinde yaşayan ve dinlerine sıkı sıkıya bağlı olan Ramgul ve Kulum Kâfirlerinin büyük direnişine rağmen Kulum'un düşmesiyle sefer tamamlandı.⁹⁶

Kâfiristan'ın fethinden sonra İslâm dininin yayılması için çalışmalar başlatıldı. Hanefî mezhebinden mollalar, silahlı milislerin koruması altında Kâfirlere yeni dini öğretmek üzere görevlendirildi. Ayrıca köylerin ve mezraaların tamamında camiler inşa edildi. Bir çoğu ağaçtan yapılmış

⁹² M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.394.

⁹³ G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.671.

⁹⁴ *Siracü't-tevarih III*, s.672; Abdurrahman Han, bir yandan da Hindistan'daki İngiliz hükümeti nezdinde girişimde bulunarak, Kâfiristan'ın Afganistan'ın bir parçası olduğunu kabul ettirmişti. Bkz. M.H. Kakar, *a.g.e.*, s.139, 151.

⁹⁵ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.290.

⁹⁶ Sultan Muhammed Han, *a.g.e.*, s.291; G.M. Gubar, *a.g.e.*, s.673.

heykeller toplanarak Kâbil'e gönderildi ve burada imha edildi. On bin civarında Kâfir, asker olarak orduya alındı. Kâfiristan adı, önce "Nuru'l-İslâm", sonra da "Nuristan" olarak yeniden adlandırıldı.⁹⁷ Böylece 1881'de başlayan Afganistan'ın merkezileştirilmesi süreci Kâfiristan'ın fethi ile son bulmuş oldu.

Dinî Müesseseler Üzerinde Merkezî Otoritenin Tesisi

Aşiretler üzerinde merkezî otoritenin kurulması yanında Emir Abdurrahman Han'ın eğildiği bir diğer mesele de dinî müesseseler üzerinde hakimiyet kurmaktı. Afganistan'da dinî müesseseler devletten aldıkları tahsisatlar, toprak bağışları ve vergiden muafiyet gibi imtiyazlarla hatırı sayılır büyüklükte bir ekonomik güce sahip olmuştu. Din adamları, bu güç sayesinde halk arasında büyük itibar görmekteydi. Dinî mevki sahipleri elde ettikleri makam ve itibar ile dinî hayatın dışında gündelik politik hayatı da kontrol etmek gibi bir görev üstlenmişlerdi. Zaten 1838 ve 1878 yıllarında gerçekleşen İngiliz işgalleri onlara bu misyonu üstlenmeleri bakımından meşru zemini hazırlamıştı. İşgaller döneminde halkı "kâfirlere karşı cihad"a çağırma ve direnişi örgütleme rolü, sulh zamanlarında iktidarı şekillendirmeye ve gündelik politik hayatı kontrol etmeye yöneliyordu.

Ancak Abdurrahman Han'ın merkezileştirme siyaseti özellikle başına buyruk yaşamayı alışkanlık edinmiş aşiretler yanında, toplum nezdinde büyük itibar sahibi olan din adamları arasında da büyük bir hoşnutsuzluğu beraberinde getirdi. Özellikle ulema, İngiltere ve Rusya arasında gayet nazik bir konumda bulunan Emir Abdurrahman Han'ın izlediği ılımlı politika ve dostane münasebetlerden dolayı ona açıktan muhalefet etmeye başlamıştı.

Abdurrahman Han'a karşı gelişen muhalefetin önde gelen siması, İngiliz işgali döneminin simge isimlerinden Molla Muşk-i Alem'di. İngilizlere karşı üstlenmiş olduğu liderlik ile halk arasında muazzam bir itibarın sahibi olan Molla Muşk-i Alem, Zurmat ve Kuzavat'taki Vezirî kabilesini, Emir Abdurrahman Han'ın hakimiyetine karşı çıkmaları için isyana teşvik ederken, oğlu Molla Abdülkerim de Gılcaylar arasında hükümet aleyhtarı faaliyetlerde bulunmuştu. Yine Molla Muşk-i Alem'in akrabası olan Ahundzade Necmeddin, Kâbil ve çevresinde Abdurrahman Han'ın hükümetine karşı baş kaldırmıştı.⁹⁸ Ayrıca Molla Emir Muhammed, Molla Abdurrahim ve Molla Abdulahad gibi Kûhistanlı ve Kandaharlı dinî liderler de Emir Abdurrahman Han'a karşıydı. Gılcaı ve Abdalî aşiretlerinin dinî lideri konumunda bulunan Sahibzâde Ata Muhammed de Emir'in amansız

⁹⁷ M.S. Feheng, *a.g.e.I*, s.410.

⁹⁸ *Siracü't-tevarih III*, s.345 vd.

bir düşmanıydı. Şinvarî'de Molla Hadda, İngilizlerle dostluğu ve Avrupalıları Afganistan'a getirmekle suçladığı Emir'e karşı Şinvarîleri ayaklandırmıştı. Molla Abdülkerim ise Emir'i "kendisine tapan ve ecnebî bir hükümetin dostu" ilan etmişti.⁹⁹ Bunlara ilaveten Serdar Eyyüb Han ve Serdar İshak Han'ı destekleyen Sufi liderlerden Muhammed Ömer Müceddidî ve oğlu Abdülbakî, Gazneli Molla Ebu Bekr, Ahund Abdülkerim Kakar gibi pek çok nüfuzlu dinî lider de Emir'in düşmanları arasında yerini almıştı.

İktidarının ilk aylarından itibaren kendisini dinî müesseselerle çatışma içerisinde bulan Emir Abdurrahman Han, dinî grupların muhalefetine karşılık üç safhalı bir siyaset geliştirdi. Bunlar, kuvvet kullanmak, dikkat çekici bir şekilde dindarlık, dinî vakıfları kontrol altında tutarak, hükümete bağlı bir din sınıfı meydana getirmektir.

"İngilizlerin adayı" olduğu yolunda fetvaların yayınlanması ve halkın hükümete karşı isyana teşvik edilmesi üzerine harekete geçen Emir Abdurrahman Han, önce bu fetvada imzası bulunan ve Serdar Muhammed Eyyüb Han'ı destekleyen Muhammed Ömer Müceddidî ve oğlu Abdülbakî'yi idam ettirdi.¹⁰⁰ Hemen arkasından Emir'i "kâfir" ilan etmiş olan Ahund Abdülkerim Kakar'ı diğer birkaç molla ile birlikte Kandahar'daki Hırka-ı Şerif türbesinde astırdı. Gazneli Molla Ebu Bekr ve ailesini Kâbil'de hapsedtirdi. İktidarının henüz ilk yılında Molla Muşk-i Alem ve oğullarının tahsisatını kestirdi. Buna ilaveten, Molla Muşk-i Alem'in toprakları üzerinden ödenmemiş borçlara mahsuben oğlu Abdülkerim'den onbeş bin rupi vergi tahsil ettirdi.¹⁰¹ Serdar Eyyüb Han ve İshak Han'ın isyanlarını desteklemiş olan Nakşibendî tarikatının liderlerine de savaş açtı.¹⁰²

Emir Abdurrahman Han, bir yandan şahsına karşı gelişen dinî muhalefete büyük darbe indirirken, diğer taraftan kendisinin oldukça dindar bir hükümdar olduğunu göstermeye başladı. "Emirü'l-müminin" unvanı yanında, "Zillü'l-lâh" unvanını da alarak kendisini "Tanrı'nın yer yüzündeki

⁹⁹ S. Nawid, *a.g.m.*, s.591 vd.

¹⁰⁰ *Siracü't-tevarih III*, s.381 vd.

¹⁰¹ S. Nawid, *a.g.m.*, s.592.

¹⁰² Emir Abdurrahman Han, Nakşibendî tarikatının kurucusu Şeyh Bahae'd-din Nakşibend'i çalışkan bir çömlekçi ve ulu bir din adamı olarak överken, takipçilerini onun prensiplerinden ayrılmakla suçlamış ve "müritlerinden para sızdırmak için kendileri tembel bir hayat sürdürüyorlar. Onlar, peygamberimizin güzel uygulamalarına, ilkelerine karşı durup, onun ne kadar çalışkan biri olduğunu büsbütün unuttular." demişti. Bkz. Sultan Muhammed, *a.g.e.*, s.265; S. Nawid, *a.g.m.*, s.592.

gölgesi” ilan etti. Bu unvanlara ilaveten “Ziyaü'l-millet ve'd-din” lakabını alarak Afganistan'daki bütün müslümanların emiri olarak dinî kanunları uygulamakta tek otorite olduğunu göstermek istedi.¹⁰³

Abdurrahman Han, dinî müesseseleri yeniden yapılandırma ve kontrol etmek için de tedbirler aldı. Bu hususta ekonomik imtiyazlar edinmiş olan dinî müesseselerin tahsisatları kesildi. Dinî mevki sahiplerinin özel mülkleri üzerindeki vergi muafiyetleri iptal edildi ve bu toprakların değerleri yeniden belirlenerek emlak vergisi konuldu. Toprak tahsis edilmiş olan ulemanın durumunda yeni bir düzenleme yapılarak, mirasçılarının bu toprakları satmaları yasaklandı ve devletin istediği zaman bu toprakları geri alabileceği duyuruldu. Ayrıca bütün evkaf devletleştirilerek, gelirleri camilerin bakım masraflarına tahsis edildi.¹⁰⁴

Emir Abdurrahman Han, 1885 yılında Peygamber neslinden geldiklerini iddia eden seyyidler ile toplum nazarında itibar sahibi olan din alimlerinin çoğunun hakikatte böyle olmadıklarını ilan etti. Hatta gerçek kimliklerini ve dinî bilgiye sahip olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla bir sınava tabi tutulacaklarını, ancak böylelikle tahsisatı hak edip etmediklerinin anlaşılabilceğini duyurdu. Kâbil'de özel bir heyet teşkil ederek, din adamlarının durumunun tesbiti işini onlara havale etti. Bu heyet, devletten tahsisat ya da maaş almak isteyenlerden şecerelerini ispat etmelerini veya dinî eğitim alıp almadıklarını gösterir belgeleri tamamlamaları için süre verdi. Ülkenin her yerinden en nüfuzlu ve itibarlı din adamları dahi Kâbil'e gelerek heyet önünde kendilerini ispatlamaya çalıştı. Gerçek bir din alimi olduğunu ispatlayanlara hükümet tarafından maaş bağlandı. Böylece Afganistan tarihinde ilk kez ulema, geçimini temin etmek için merkezî hükümete bağlı hale getirilmiş oluyordu.

Emir Abdurrahman Han, almış olduğu tedbirlerle dinî liderlerin merkezî hükümete karşı toplum üzerinde oluşturmuş oldukları baskıyı hafiflettikten sonra, yeni bir düzenlemeye gitti. Önce bizzat tayin ettiği özel bir heyetten Afgan toplumuna İslâm dinini en açık ve doğru bir şekilde anlatacak risaleler hazırlamalarını istedi. Hazırlanan her risaleyi bizzat inceleyen Emir, Kuran-ı Kerim'den konulara uygun ayetler seçerek bu kitaplara ilave ettirdi. Halife ya da Emir dışında hiç kimsenin cihad ilan edemeyeceğini duyuran fermanlar çıkardı. Kendi kontrolünden geçmeyen risale ve kitapların

¹⁰³ Abdurrahman Han, “Şahlar, Tanrı'nın yer yüzündeki vekil olarak, hakimiyetleri altındaki yerlerde hayat ya da ölümün talihi veya talihsizliğidir” diyordu. Bkz. A. Ghani, *a.g.m.*, s.273.

¹⁰⁴ A. Ghani, *a.g.m.*, s.274 vd.

basılmasını ve yayımlanmasını yasakladı.¹⁰⁵ Böylece dini, devlet kontrolüne alan Abdurrahman Han, merkezî otorite aleyhinde propaganda yapılmasının da önüne geçmeyi başarmış oluyordu.

Sonuç

Afganistan'ın 1878'de İngilizler tarafından işgal edilmesi, Afganistan'da otorite boşluğu meydana getirmiş ve ülkeyi kaos ortamına sürüklemişti. Kâbil'in meşru hükümdarı olan Emir Muhammed Yakub Han'ın, Hindistan'a sürgüne gönderilmesi işgal altında olan Afganistan'da taht kavgalarını da beraberinde getirdi. Emir Şir Ali Han'ın oğlu Herat valisi Serdar Muhammed Eyyüb Han ile Kâbil'de bir dönem hüküm süren Emir Muhammed Afzal Han'ın Türkistan'da sürgün bulunan oğlu Serdar Abdurrahman Han iktidar için büyük bir mücadeleye giriştiler. Bu mücadeleyi kazanan Abdurrahman Han, İngilizlerin Afganistan'dan çekilmelerinden sonra bütün mesaisini ülkesinde bozulan düzeni yeniden inşa etmeye ve bölünmüşlük görüntüsünü ortadan kaldırmaya harcadı. Afganistan'daki problemlerin temelinde feodal aşiret yapılanması ve vilayetlerde valilik yapan serdarların güç devşirme çabalarının olduğunu gören Abdurrahman Han, güçlü bir hükümet ve ordu tesis etmek için düzenli vergi toplayarak hazineyi güçlendirmek zorunda olduğunu biliyordu. O sebeple bir program dahilinde merkezî otoriteyi tesis etme yönündeki çalışmalarına başlayan Emir'e, hükümet baskısından, vergi vermekten ve düzenli asker yazılmaktan hoşnut olmayan aşiretlerden ve dinî gruplardan büyük muhalefet geldi.

Emir Abdurrahman Han, kendisine yönelen muhalefeti bastırmak ve merkezî otoriteyi tesis etmek maksadıyla başına buyruk yaşayan ve devlet otoritesini tanımayan aşiretler üzerinde büyük bir baskı kurdu. Hükümete karşı gelişen kırktan fazla isyanı, "demir yumruk" ile ezen Emir, Afganistan tarihinde eşine az rastlanır bir merkezî otorite kurmayı başardı. Emir Abdurrahman Han, iktidarı sırasında sadece aşiretlerin isyanları ile uğraşmayıp, aynı zamanda kendisine muhalif olan ve aşiretleri hükümete karşı kışkırtarak isyanları körükleyen dinî müesseselere ve onların temsilcilerine karşı, farklı bir siyaset takip ederek, tamamını hükümete bağlı birer memur haline getirmeyi başardı.

Emir Abdurrahman Han, yaklaşık yirmibir yıllık iktidarında Güney ve Kuzey Afganistan olarak ikiye ayrılmış olan ülkesini, yerinde müdahaleler

¹⁰⁵ Emir Abdurrahman Han zamanında basılan risalelerden en önemlisi Takvim-i Din'dir. Bu risalenin sınırlı sayıdaki ilk baskısından sonra ikinci baskısı 3.000 adet yapılmış ve ülkenin her yerine ulaştırılmıştır. Bkz. A. Ghani, a.g.m., s.276.

ile birleştirmek suretiyle güçlü bir devlet haline getirdi. 1901 yılında öldüğünde hükümete bağlı, vergilerini düzenli ödeyen, orduya asker yazılan aşiretler yanında, devletin birer maaşlı memuru haline getirilmiş bir dinî sınıf bırakmıştı. Ayrıca dünya kamuoyuna, Rusya ve İngiltere gibi iki emperyalist güç arasında tam bağımsız bir Afganistan'ın varlığını kabul ettirmişti.

Kaynakça

- Balfour, B., *The History of Lord Lytton's Administration 1876-1880*, London 1899.
- Ferheng, M. Sadık, *Afganistan der penç karn-ı ahir I-II*, Meşhed 1371.
- Ferrier, J.P., *History of the Afghans*, London 1858.
- Feyz Muhammed Han, *Siracü't-tevarih I-III*, (nşr. M.İ. Şeriatî), Tahran 1373.
- Fletcher, A., *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York 1966.
- Fraser-Tytler, W.K., *Afghanistan; A Study of Political Developments in Central Asia*, London 1950.
- Ghani, A., "Islam and State-Building in an Tribal Society Afghanistan: 1880-1901", *Modern Asian Studies*, (1978), s.269-284.
- Gubar, G. Muhammed, *Afganistan der Mesir-i Tarih*, Tahran 1967.
- Hensman, H., *The Afghan War of 1879-1880*, London 1882.
- Kakar, M. Hassan, *A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901*, Boston 2006.
- Lal, M., *The Life of the Amir Dost Muhammed Khan of Kabul I*, Karachi 1978.
- Lee, J.L., "The History of Maimana in Northwestern Afghanistan 1731-1893", *Iran*, Vol.25, (1987), s.107-124.
- Macmunn, G., *Afghanistan from Darius to Amanullah*, Edinburgh 1929.
- Mir Münşi Sultan Muhammed Han, *The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan I*, London 1900.
- Nawid, S., "The State, the Clergy and British Imperial Policy in Afghanistan During the 19th and Early 20th Centuries", *International Journal of Middle East Studies XXIX/4*, (November 1997), s.581-605.
- Norris, J.A., *The First Afghan War 1838-1842*, Cambridge 1967.
- Russia's March Towards India*, Vol I, (By an Indian Officer), London 1894.
- Wahab, S. - Youngermann, B., *A Brief History of Afghanistan*, New York 2006.
- Wheeler, J.T., *Memorandum on Afghan-Turkistan*, Calcutta 1869.

Yazıcı, O., “Birinci İngiliz-Afgan Savaşı ve Sonuçları”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2002, s. 51-82.

Yazıcı, O., “Gılcağların Menşei”, *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/1*, (Elazığ, Ocak 2006), s. 31-50.